

महाकादंबरी

प्रा. डॉ. सुनील म. पवार,
ज. ए. इ. चे महिला महाविद्यालय,
स. वा. जोशी विद्यासंकुल,
डोंबिवली (पूर्व) – 42120.

कथा-कादंबऱ्यांना त्यांच्या आकारमानानुसार लघुकथा अगर महाकादंबरी असली लेबले सरसकट लावण्यात येतात. परंतु महाकाव्याच्या निकषावर उतरणारी (तंत्र आणि प्रतिभा किंवा उभयलक्षणांनी युक्त) परंतु काळाच्या महिम्याने गद्यात अवतीर्ण झालेली लेखनकृती हीच महाकादंबरी ठरू शकते. 'स्वामी' सारखी सरस कादंबरी लिहिणारे रणजित देसाई जेव्हा 'श्रीमान योगी' सारखे भरताड लिहितात, तेव्हा असल्या कलाशून्य निःसत्व मजकुराला महाकादंबरी म्हणण्याचे धारिष्ट्य ते स्वतःही करणार नाहीत. मराठी समीक्षेने श्री.ना. पेंडश्यांना थोर कादंबरीकार मानले ते फडके, खांडेकरांच्या तुलनेने! 'ऑक्टोपस' ही सौंदर्यशाली कादंबरी वगळता पेंडसे 'लौकिकभिन्न' पातळीवर सततपणे राहिलेले दिसत नाही. 'तुंबाडचे खोत' ही कादंबरी महाकाव्य असली तरी तिला महाकादंबरी म्हणणे मुश्किल आहे.

आकाराने लहान असलेली 'डॉक्टर झिवॅगो' ही महाकादंबरी देखील वरिल विधानास पुष्टी देईल.?

महाकाव्य म्हणजे आत्ताची महाकादंबरी :

17व्या शतकात कादंबरीप्रकाराचा उदय झाल्यापासून पाश्चात्य देशात गौरवाने आणि कुचेष्टेने कादंबरीचा उल्लेख 'महाकाव्य', 'गद्य महाकाव्य', 'अर्वाचीन महाकाव्य' या शब्दांत करण्यात आला आहे. तसा गौरवावा किंवा कुचेष्टेचा पवित्रा न घेता खंडात्मक ऐतिहासिक कादंबरीकडे 'संभाव्य महाकाव्य' म्हणून पहावे. त्यातून मराठी कादंबरी व ऐतिहासिक कादंबरी यांची सुप्त शक्ती जागी व्हावी, आत्मनिष्ठा, उत्कटता, अनन्यता याप्रमाणे वस्तुनिष्ठ संयम, परंपरा या वाङ्मयमूल्यांचे महत्व पुन्हा एकदा प्रतीत व्हावे. सौंदर्यवादाप्रमाणे अभिजातवादाचेही अगत्व मराठी-वाचक लेखकांना वाटावे व वाङ्मयाभिरुची अनेकांगी व्हावी – निदान या अंगाने त्यास थोडी फार चालना मिळावी अशी यामागची भूमिका आहे.

विविध प्रसंगांच्याद्वारे आदर्श वीराचे दर्शन घडविणारे, जीवनाची भावोदात्त प्रतीती घडविणारे आणि राष्ट्रीय संस्कृतीचा एक अविभाज्य घटक ठरलेले प्रदीर्घ कथात्मक काव्य म्हणजे महाकाव्य होय.

महाकाव्यात प्रदीर्घ घटनापटाच्या चित्रणातून गंभीर जीवनभाष्य केलेले असते. तेच त्याचे सर्वमान्य लक्षण होय. महाकवी केवळ सिद्धांत मोडत नाही, तर घटनांच्या मांडणीतून व नायकाच्या कृतीतून जीवनाचे दर्शन घडवितो. महाकाव्यातील पात्रे घटनेच्या बारीक तपशिलांसह आपल्यासमोर वावरतात. त्यासाठी महाकवी इतिहासाचा वापर करतो. राष्ट्राच्या इतिहासातील सामाजिक व राजकीय घडामाडी, उलथापालथ, संग्राम, महान जयपराजय इ. वास्तव घटना व त्यातील नायकाचा वाटा ह्यांचे वर्णनात्मक दृश्य रंगवत रंगवत महाकवी वैश्विक संदर्भातील मानवी सुखदुःख, पाप-पुण्य, सूड, प्रेम, करुणा, लोभ, मत्सर इ. आदिम प्रेरणांचे भावोदात्त नाट्य आपल्यासमोर उभे करतो.

कादंबरी आणि महाकाव्य या साहित्य प्रकारांत बरेच साम्य आहे. दोन्ही प्रदीर्घ आहेत. कादंबरीची शब्दसंख्या साधारणतः 50,000 हून अधिक असते. कादंबरीत व महाकाव्यात जीवनदर्शनाचे सामर्थ्य फार मोठे आहे. परंतु कादंबरी ही महाकाव्यापेक्षा प्रकृतीने वेगळी आहे. रामायण-महाभारतासारख्या आणि महाकाव्यांच्या मूळ रचनेत कालमानाने भर पडत जाऊन ती वाढत गेली व त्यांना आजचे रूप आले. महाकाव्यांचा कथापट ज्या व्यक्तिजीवनाच्या चित्रणातून विणला जातो, त्या व्यक्ती व त्यांच्या जीवनातील घटना या अतिमानवी असतात, तर कादंबरी ही कालच्या किंवा आजच्या जीवनाची वास्तव चित्रे रेखाटण्यासाठी मूलतः अवतरलेली असते. ती ज्या स्त्रीपुरुषांच्या जीवनाची चित्रे रेखाटते, ते स्त्रीपुरुष तुमच्या आमच्या भोवती वावरणाऱ्या माणसांसारखे असतात. ते अमानवी नसतात.

परंपरेत चालत आलेली कथा, तिच्या निवेदनाच्या परंपरेने रुढ केलेल्या पद्धती, कथानक-पात्रचित्रणादी घटकांबद्दचे प्रस्थापित संकेत प्रत्यक्षापेक्षा उच्च पातळीवरील 'आदर्श', कल्पित आणि अद्भुतरम्य विश्वाचे चित्रण हे महाकाव्याचे विशेष नाकारीत कादंबरी या साहित्यप्रकाराने आपला प्रवास सुरु केला. महाकाव्याने जे वगळले ते कादंबरीने आपल्या कक्षेत समाविष्ट करून घेतले. साहित्यप्रकाराविषयक ठरीव संकेतांना नकार, प्रत्यक्षातील जीवनचित्रणावर भर, आदर्शापेक्षा वास्तवाचा अनुकार कादंबरीच्या संदर्भात महत्वाचा ठरला. प्रकृतिधर्माच्या दृष्टीने कादंबरी त्यामुळेच महाकाव्यापेक्षा भिन्न ठरली.

असे असले तरी, डॉ. गं. ब. ग्रामोपाध्ये यांचे मत विचारात घेण्यासारखे आहे. ते म्हणतात.

“काही काही कादंबऱ्यांतून आणि नाटकांतून महाकाव्याचे काही गुण आढळतात आणि त्यामुळे त्या वाङ्मयकृतींना महाकाव्याच्या स्थानी बसविण्याकडे काहींची प्रवृत्ती असते. किंबहुना यापुढील काळात महाकाव्याची जागा या महाकाव्यात्मक कादंबरी-नाटकांकडून घेतली जाईल असाही तर्क केला जातो. परंतु हा तर्क तपासून पाहण्यासाठी महाकाव्य आणि कादंबरी – अर्थात महाकादंबरी – महाकाव्य – महानाटक असा विचार करणे आवश्यक आहे.”

संदर्भग्रंथ सूची :

1. रूप-निरूपण : डॉ.शिरीष गोपाळ देशपांडे
2. साहित्य अध्यापन आणि प्रकार : वा.ल. कुलकर्णी गौरवग्रंथ
3. समीक्षा-संज्ञा कोश, चौथा खंड : संपा. विजया राजाध्यक्ष
4. सुखनाट्याचे साहित्यरूप : स.दा. कऱ्हाडे
5. वाङ्मयीन संज्ञा-संकल्पना कोश : वसंत आबाजी डहाके-संपादक